

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.35.7>

УДК: 241.5:17:141.7:32(477)

Андрій МЕШТАНОВ

здобувач ступеня доктор філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0003-1033-0129

Email: meshtanov73@gmail.com

ЕКОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ В КОНТЕКСТІ ГЕО-ПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ І ВІЙНИ В УКРАЇНІ: СПРОБА ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню аксіологічного потенціалу християнської етики у вирішенні сучасних екологічних проблем. Актуальність дослідження обумовлена тим, що серед інших сучасних глобальних проблем, екологічні мають пріоритетність. Актуальності даному дослідженню додають геополітичні зміни, які відбуваються внаслідок російсько-української війни. Автор вказує на низку загроз, як для екосистеми України, так і країн Європи, які виникли через активні бойові дії. У статті розглядається відношення трьох гілок християнства до сучасних екологічних проблем, робиться порівняльний аналіз та узагальнення релігійних підвалин у контексті розвитку екологічної етики.

Автор також вказує та неправомірність звинувачень носіїв християнського світогляду у виникненні сучасних екологічних проблем і вказує на альтернативну точку зору щодо появи цих загроз. Зауважується, що існують як релігійні, так і нерелігійні підходи до пошуку вирішення глобальних екологічних проблем. Християнська етика має потужний та унікальний потенціал для формування збалансованої екологічної свідомості людини. Порівнюючи нові нерелігійні концепції, які розглядають відносини між людиною та біосферою з християнською етикою, автор показує переваги, які має остання для формування збалансованих відносин у зв'язці «Людина-Природа», гармонійної взаємодії суспільства та довкілля.

Автор вказує на специфіку Біблійних текстів та вплив суб'єктивних чинників на формування теології, що відкриває можливість для переосмислення релігійних текстів, пошуку найкращих інтерпретацій для відповідальних відносин між людиною та природою. Проведена автором наукова розвідка дозволила актуалізувати інтерес до дослідження аксіологічного потенціалу християнської етики у вирішенні екологічних проблем; виявити та проаналізувати альтернативні точки зору як на можливі причини сучасної екологічної кризи, так і на шляхи їх вирішення.

Ключові слова: геополітичні зміни, війна, екологічні проблеми, християнська етика, секуляризм, антропоцентризм, теоцентризм, теологія, сталий розвиток, природоцентризм.

Andrii MESHTANOV

candidate for the degree of Doctor of Philosophy
of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

ECOLOGICAL POTENTIAL OF CHRISTIAN ETHICS IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL CHALLENGES AND WAR IN UKRAINE: AN ATTEMPT AT PHILOSOPHICAL REFLECTION

Abstract. The article is dedicated to the study of the axiological potential of Christian ethics in addressing contemporary environmental issues. The relevance of the study is determined by the fact that, among other contemporary global problems, environmental issues take precedence. The significance of this research is heightened by the geopolitical changes resulting from the Russian-Ukrainian war. The author points to a number of threats to both Ukraine's ecosystem and those of European countries arising from active hostilities. The article examines the perspectives of the three branches of Christianity on contemporary environmental issues, provides a comparative analysis and generalization of the religious foundations for developing ecological ethics. The author also analyzes accusations against the Christian worldview regarding the emergence of modern environmental problems and presents an alternative perspective on their origins. By comparing new non-religious concepts of the relationship between humans and the biosphere with Christian ethics, the author highlights the advantages that the latter offers for fostering balanced Human-Nature relations. Furthermore, the author discusses the specificity of biblical texts and the influence of subjective factors on the formation of theology, which opens up opportunities for reinterpreting religious texts and seeking the most suitable interpretations for responsible relationships between Humanity and Nature. The scientific inquiry conducted by the author has revitalized interest in studying the axiological potential of Christian ethics in addressing environmental issues, revealing and analyzing alternative perspectives on both the possible causes of the modern ecological crisis and the pathways to their resolution.

Keywords: geopolitical changes, war, environmental issues, Christian ethics, secularism, anthropocentrism, theocentrism, theology, sustainable development, nature-centeredness.

Постановка проблеми. Необмежене прагнення сучасної людини до споживання й забезпечення собі доступу до вигод і послуг стимулює не тільки економічне зростання, але й створення серйозних проблем у різних сферах життя нашого суспільства. Серед інших сучасних проблем екологічні питання, безперечно, займають одне з провідних місць. Швидкі темпи зростання населення, виснаження природних ресурсів та втрата біологічного різноманіття, проблема утилізації відходів виробництва та життєдіяльності людини, глобальне потепління – це ті основні складові, які нерозривно пов'язані між собою і в комплексі створюють замкнене коло глобальної екологічної кризи.

Геополітичні зміни в Україні, які, на жаль, почалися в 2014 році, значно впливають не тільки на

розмір власної контрольованої території, а й на економічну, соціальну, політичну та екологічну безпеку нашої країни. Від початку АТО, а ще більше після повномасштабного вторгнення росії в Україну, війна стала ще одним потужним фактором шкідливого впливу на екологію країни. Бойові дії спричиняють пожежі лісів (27 травня 2022 р. заповідник «Трьохізбенський» степ), пожежі на нафтобазах (24 березня 2022 р. с. Калинівка), АЗС, сміттєзвалищах та промислових підприємствах (22 квітня 2022 р., м. Рубіжне, влучання в цистерну з азотною кислотою), які забруднюють повітря. Руйнування об'єктів водопостачання, зокрема підриг греблі Каховської ГЕС 6 червня 2023 р. – це, без перебільшення, локальна екологічна катастрофа, тому що через підтоплення сміттєзвалищ, АЗС, промислових підприємств та складів із

добривами, у Дніпро-Бузький лиман і Чорне море потрапила значна кількість токсичних речовин. Захоплена росіянами Запорізька атомна електростанція може становити техногенну небезпеку не тільки для жителів Запорізької, Херсонської та Дніпропетровської областей, а й для країн Європи. Війна додала ще один вид забруднення довкілля – забруднення вибухонебезпечними предметами. Серед різних видів діяльності людини, які негативно впливають на навколишнє середовище, війна завдає найбільшої шкоди. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 25 травня – 9 червня 2023 року) вказує на наступні загрози, пов'язані з російським вторгненням:

- 1) загрози ядерній та радіаційній безпеці;
- 2) атаки на інфраструктурні та промислові об'єкти;
- 3) забруднення, безпосередньо спричинене бойовими діями;
- 4) шкода заповідникам та екосистемам, що охороняються;
- 5) шкода водним ресурсам [3].

Тому відкритим є питання стосовно того, як мінімізувати шкідливий вплив бойових дій на екосистему України зараз і скільки років та ресурсів треба буде після війни, як для очищення навколишнього середовища, так і для його відновлення.

Аналіз наукових публікацій. Глобальні проблеми людства, зокрема екологічні, були у фокусі уваги Римського клубу, зокрема таких дослідників, як А. Печчеї, Е. Ласло, Дені та Донелли Медоуз. На необхідності етичного підходу до вирішення глобальних проблем у своїх дослідженнях наголошували Е. Левінас, К. Маєр-Абіх та Е. Фермеєрс. Серед католиків розробкою ідей, які можуть бути корисними для відповіді на екологічні виклики сучасності, займалися Тейяр де Шарден, Ж. Марітен, Ю. Майка, Елізабет Джонсон, Метью Фокс та Леонардо Боффо. Інтелектуальний інструментарій, який може бути цінним для переосмислення сучасним людством свого ставлення до природи та формування нової екологічної свідомості, можна знайти в роботах таких протестантських мислителів, як Р. Нібур, А. Ріх, Ю. Мольтман, Роальд Е. Кристіансен, Джон Кобб та Джеймс Неш.

Серед українських науковців, дослідження яких були спрямовані на розв'язання широкого спектру актуальних екологічних проблем, варто відзначити: А. Єрмоленко, К. Костюк, В. Сергійко, М. Лемковського, А. Левченко, О. Сичивицю, І. Тимошук, Т. Філатова та Т. Яковенко. Глибокі дослідження проводять такі фахівці, як О. Семерня, Д. Бородай, О. Потіха, Л. Малько, Д. Ніколаєнко, Ж. Рудницька, І. Федорчук, О. Любинський та інші.

Оскільки релігії завжди виконували нормотворчу функцію, тому пошук підвалин для екологічної етики в релігійних вченнях має практичне значення для імплементації в суспільство екологічних цінностей. Відтак, **мета** статті визначена таким чином: на прикладі християнської етики зробити спробу філо-

софської рефлексії екологічного потенціалу релігійної етики.

Виклад основного матеріалу. З того моменту, коли людство почало усвідомлювати небезпеки, які йому загрожують внаслідок нерационального використання природних ресурсів, почали створюватися міжнародні неурядові наукові організації, які займалися вивченням глобальних планетарних процесів: Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень, Міжнародний інститут системного аналізу та Римський клуб (створений італійським промисловцем Ауреліо Печчеї). Також почали розроблятися нові концепції відносин між людиною та біосферою, які не створювали б для людства екологічних загроз. Зокрема, новою парадигмою сучасності стала концепція сталого розвитку (sustainable development – англ.), яку можна розглядати як нову ідеологію життя. Під сталим розвитком розуміють «такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність наступних поколінь задовольняти свої власні потреби. Це така взаємодія суспільства і природи, за якої зберігається біосфера та забезпечується виживання і розвиток людства» [2, с. 7]. Два з трьох основних компонентів (всього їх шість) концепції сталого розвитку стосуються питань збереження біосфери. Екологічна складова стосується збереження і поліпшення природного середовища, що включає забезпечення цілісності біологічних і фізичних природних систем. Економічна складова охоплює подальший гармонійний розвиток виробництва і продуктивних сил суспільства: оптимальне використання природних ресурсів та екологічних технологій.

На наш погляд, підхід, який може бути цінним для розвитку здорового екологічного мислення та збереження біосфери, може запропонувати суспільству християнська етика з її теоцентричним баченням світу. Хоча різні гілки християнства і спираються на одне першоджерело – Біблію, але не існує загальнохристиянської етики, а є православна, католицька та протестантська, кожна з яких має свої особливості. Звідси стає зрозуміло, що також відсутня і загальнохристиянська екологічна етика. Екологічні погляди окремих гілок християнства частіше за все є компонентом їх соціальних віровчень, в яких, з урахуванням їх теології, висвітлюється не лише ставлення до соціальних, економічних і політичних питань, але й до природи.

Католицька Церква не має документа під назвою «Соціальна доктрина Католицької Церкви», який охоплював би всі соціально-політичні проблеми сучасного світу. Натомість вона має збірку з назвою «Компендіум соціального вчення Католицької Церкви», підготовлену Папською Радою «Справедливість і Мир» та опубліковану у 2004 році [4]. У цю збірку увійшли папські послання, що стосуються різних соціально-політичних проблем. Цей документ узагальнює як теоретичний, так і практичний досвід Католицької Церкви у вирішенні актуальних проблем сучасності, зокрема екологічних. Так, греко-католики України наводять наступні аргументи: «Церква зара-

ховує безвідповідальне ставлення до природи до гріхів найвищої категорії важкості, а саме до гріхів, які кричать до неба, тобто в один ряд з гріхом навмисного вбивства людини. Адже, забруднюючи і руйнуючи природне довкілля, ми загрожуємо здоров'ю та життю людей, яких Господь покликав до буття, а також і тих, які ще не народилися. Катехизм Католицької Церкви розглядає питання відповідальності за природу в контексті вимог Заповіді «Не вкради». Щедрі Божі дари природи призначені для всіх людей усіх поколінь, тому той, хто охоплений духом споживачтва і бажанням мати якомога більше матеріальних благ коштом природи і людей, які в ній живуть, суттєво провиняється проти свого Творця і Спасителя» [7].

Якщо розглядати підхід з боку представників українського православ'я до питань екології, то слід зауважити їх посилання на праці Іоана Золотоустого і Григорія Ниського. Це, на нашу думку, переносить акцент із «панування» над природою на «порання» і «доглядання». Іншими словами – з експлуатації людиною природи на шанобливе ставлення і виважене керування нею: «Насіння гріха, набувши чинності в людському серці, породило, як свідчить Святе Письмо, «терни та вовчки» (Бут. 3:18) на землі. Унеможливилася повна органічна єдність людини і навколишнього світу, яка існувала до гріхопадіння (Бут. 2:19–20). У своїх відносинах із природою, які набули споживчого характеру, люди стали все частіше керуватися егоїстичними спонуканнями. Вони стали забувати, що єдиним Владикою Всесвіту є Бог (Пс. 23:1), якому належать «небо і... земля і все, що на ній» (Повтор. 10:14), тоді як людина, за висловом святого Іоанна Златоуста, є лише «домоправитель», якому ввірено багатство долішнього світу. Це багатство – «повітря, сонце, воду, землю, небо, море, світло, зірки», як зауважує той самий святий, Бог «розділив між усіма порівну, наче між братами». «Володарювання» над природою і «володіння» землею (Бут. 1:28), до яких людина покликана, за Божим задумом не означають вседозволеності. Вони лише свідчать, що людина є носієм образу небесного Домовладика і, як така, має, за думкою святого Григорія Ниського, показати свою царську гідність не в пануванні й насильстві над навколишнім світом, а в «обробітку» та «збереженні» (Бут. 2:15) величного царства природи, за яке вона відповідальна перед Богом» [5].

Якщо взяти протестантизм, то можна побачити, що у більшості протестантських конфесій в Україні, за винятком Церкви християн Адвентистів Сьомого Дня (АСД), офіційна соціальна концепція відсутня. У АСД є видання під назвою «Офіційні заяви, рекомендації та інші документи Церкви адвентистів сьомого дня», яке являє собою збірку різних офіційних заяв Церкви АСД, зроблену в різні роки, стосовно тих чи інших актуальних проблем сучасного суспільства. Стосовно проблем екології, в цій збірці сказано наступне: «Церква Адвентистів Сьомого Дня вірить, що людство було створено за образом Божим. Тому люди мають бути представниками Бога на Землі, Його розпорядниками, яким довірено вірне та плідне

управління навколишнім природним середовищем. Природа – це дар Божий. Нажаль, чоловіки та жінки дедалі більшою мірою залучаються до безвідповідального руйнування ресурсів землі, що примножує людські страждання, порушує стан довкілля та створює загрозу змінам клімату. Ці проблеми великою мірою є результатом людської себелюбності та жадібності, що призводить до постійного зростання виробництва, необмеженого споживання та хижацької експлуатації невідновлюваних природних ресурсів. В основі екологічної кризи лежать жадібність людей і їхня відмова бути вірними та надійними управителями. Адвентисти сьомого дня відстоюють простий і здоровий спосіб життя, за якого діяльність людей не зводиться до неприборканого споживання, придбання благ і виробництва відходів. Необхідно змінити спосіб життя людини, виходячи з поваги до природи, стриманості у використанні ресурсів землі, переоцінки людських потреб та утвердження гідності Божого творіння» [10, с. 69–72].

Якщо узагальнити думки представників різних гілок християнства, можна виділити ряд фундаментальних біблійних положень, на яких і може базуватися сучасна екологічна етика та формуватися екологічна свідомість. Біблія розглядає Землю як власність Бога: «Господня земля, і все, що на ній, Всесвіт й мешканці його (Пс. 24:1)»; «бо належить Мені вся лісна звірина та худоба із тисячі гір, Я знаю все птаство гірське, і звір польовий при Мені!» (Пс. 50.10-11). Історія гріхопадіння та втрата першими людьми Раю вказують на те, що Бог єдиний, хто встановлює абсолютні закони, обов'язкові для виконання, і які людина не може змінювати чи довільно трактувати на свій розсуд (Бут. 3). Між людиною та іншими живими істотами є принципова онтологічна та аксіологічна різниця, оскільки тварини створені «за їх родом» (Бут. 1:21), а людина – за образом Божим (Бут. 1:26–27). Людина розглядається як намісник Бога на Землі, який відповідально керує землею від імені Творця: «І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх. І поблагословив їх Бог, і сказав Бог до них: Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі!» (Бут. 1:27–28). Звідси неважко зробити висновок, що, оскільки навколишнє середовище не належить людині, а панування над землею було делеговано їй Богом, людина несе перед Ним відповідальність за те, як вона обходиться з землею і відповідно не має права робити все, що їй заманеться. Відповідно, хижацьке ставлення до природи можна розглядати як один із різновидів гріха. Ідеал збалансованих відносин між людиною і природою можна побачити на прикладі Адама та Єви, які повинні були не тільки користуватися плодами дерев Едемського саду для їжі, а й обробляти та доглядати його (Бут. 2:15). В контексті геополітичних змін, які відбуваються у світі, частіше за

все, за допомогою воєн, корисною може бути настанова, яка закликає дбайливо ставитися до природи навіть під час війни: «Коли будеш облягати місто багато днів, щоб воювати з ним та щоб здохнути його, то не знищиш його дерева, і не піднесеш сокири на нього, бо з нього ти їстимеш, і його не будеш стинати, бо чи ж пільне дерево то чоловік, щоб увійти перед тобою до обложеного міста?» (Повтор. 20:19).

Хоча є деякі автори, які вважають, що саме тексти з книги Буття винні у сучасній безвідповідальності у питанні екології. Так, Ян Л. Мак-Харг пише наступне: «Якщо хтось шукає виправдання для людей, які можуть збільшувати рівень радіації, рити котловани та притулки для встановлення ядерних ракетних пристроїв, використовувати без обмежень отруйні речовини чи віддавати перевагу мисленню «бульдозера», то кращого припису для цього, ніж вірші з Буття, не знайти» [8, с. 26].

Ще одним автором, який звинувачує християнство в сучасній екологічній кризі, є Лінн Уайт молодший, який у своїй статті «Історичне коріння нашої екологічної кризи» пише наступне: «...християнство не тільки встановило дуалізм людини і природи, а й наполягло на тому, що воля Бога саме така, щоб людина експлуатувала природу заради своїх цілей... Зруйнувавши язичницький анімізм, християнство відкрило психологічну можливість експлуатувати природу в душі байдужості до самопочуття природних об'єктів» [11, с.1205]. А одне з вирішень екологічних проблем він бачить так: «Отже, ми й надалі йтимемо шляхом поглиблення екологічної кризи, доки не відкинемо християнську догму, згідно з якою в природі немає жодного іншого призначення, окрім як служити людині» [11, с.1207].

На думку ще одного критика християнства, екофілософа Пітера Сінгера, те, що, згідно з біблійним вченням, людина створена за образом Божим, дає їй право панувати над тваринами. І своє покликання він вбачає у тому, щоб боротися з таким положенням речей [6, с. 36].

На наш погляд, звинувачення християнства в екологічних проблемах сучасності – велике перебільшення, бо нелогічно припустити, що Бог створив Землю для того, щоб людина її зруйнувала. Важливим є ще й той факт, який критики Біблії часто забувають, що ця книга має теоцентричну орієнтацію, тому її антропоцентричне прочитання, особливо перших розділів книги Буття, є помилковим. Головна причина сучасної глобальної екологічної кризи криється в секуляризації суспільства та такій світоглядній парадигмі, як антропоцентризм (сформувалася на Заході, починаючи з епохи Ренесансу та Реформації), який, поставивши людину у центр всесвіту, неправомірно зробив її «богом».

«Зайнявши» місце Бога, людина почала встановлювати, змінювати, порушувати закони так, як сама вважає за потрібне, в теорії, керуючись доцільністю, а в реальному житті – вигодою та жадібністю. У результаті хижацького ставлення до

природи, без урахування її законів, можливостей біосфери і можливих негативних наслідків, економічні здобутки почали досягатися за рахунок руйнування екології. Запозичивши аксіологічні надбання християнства та водночас відмежувавшись від релігії з її теоцентричним баченням світу, секуляризм позбавив суспільство доступу до того гуманістичного потенціалу, який має християнська етика. Відбулось, певною мірою, повторення біблійної історії про гріхопадіння: коли людина захотіла стати як Бог і самостійно, на свій розсуд вирішувати, що є добро, а що зло, вона втратила Рай – збалансовану у всіх відношеннях екосистему. Так і наша цивілізація, хоча ще повністю не втратила свій «рай», але впевнено крокує у цьому напрямку.

Таким чином, причини екологічної кризи мають духовну основу, тому питання екології в сучасному світі набули світоглядного та морального характеру. Відповідно антропоцентризм, позбавлений трансцендентної основи, не може бути ідеалом відносин між людиною та природою. Влучно цю думку висловив Лінн Уайт молодший: «Те, що ми робимо з екологією, залежить від наших уявлень про взаємовідносини між людиною і природою. Більше науки і більше технологій не виведуть нас із нинішньої екологічної кризи, доки ми не знайдемо нову релігію або не переосмислимо нашу стару» [11, с. 1206].

Серед дослідників Біблії також є ті, які з певним скепсисом дивляться на спроби знайти в Біблії основу для сучасної екологічної програми. Так, фахівець зі Старого Заповіту Сірл Родд, аналізуючи праці різних дослідників Біблії, вказує на те, що занепокоєння проблемами навколишнього середовища не було притаманне стародавнім ізраїльтянам: «Практично всі ці дослідження намагаються перетворити старозавітних авторів у захисників довкілля кінця ХХ століття. Але річ у тому, що вони ними не були. Необхідно заявити, і як можна переконливіше, що питання охорони навколишнього середовища не спадало їм на думку. Стверджувати це не означає відкидати глибоке відчуття краси та загадковості природного світу у Старому Завіті, або те, що він вважався миром Божим. Родючість землі обітованої залежала від благості Божої, хоч би яким це було ідеалістичним. Я заявляю, що не існує явного наказу дбати про навколишнє середовище, тому що нікому в стародавньому Ізраїлі не спадало на думку зробити такий заклик. Така вимога може опосередковано бути присутньою в розповідях про створення і у «вселенському завіті», але навряд чи колись (якщо взагалі) у Старому Завіті людину спонукають вжити активних заходів щодо охорони природи» [9, с. 249].

На нашу думку, з Сірлом Роддом як фахівцем важко не погодитися, але це не означає, що біблійні тексти зовсім не можуть бути корисними для формування екологічного мислення сучасної людини. Є практичні питання, на які в Біблії немає прямих та чітких відповідей, як, скажімо, в Декалозі

стосовно вбивства, перелюбу, крадіжок та ін. До таких питань, зокрема, відносяться допустимість вживання таких психоактивних речовин, як алкоголь, тютюн, наркотики. У таких випадках методологія знаходження відповідей наступна: на підставі Біблійних оповідань, окремих висловів Ісуса Христа чи апостолів виводяться універсальні релігійно-етичні принципи. Наприклад, відмова багатьох протестантських церков в Україні від вживання алкогольних напоїв та тютюнопаління спирається на принципи, які можна вивести з наступного Біблійного тексту: «Усе мені можна, та не все на користь. Усе мені можна, але мною ніщо володіти не повинно» (1 Кор.6:12). Цей текст містить дві загальні етичні норми: принцип користі та принцип свободи, згідно з якими можна все те, що не шкодить організму та не викликає залежності. Така методологія дозволяє християнській етиці бути актуальною в будь-яку історичну епоху та адекватно відповідати на ті виклики сьогодення, яких у часи стародавніх іудеїв та апостолів ще не було.

Окрім того, не існує досконалої теології, тому що теологія – це спроба за допомогою недосконалого людського розуму осмислити Боже одкровення, дане людям. При інтерпретації та застосуванні Біблійних текстів теологи ніколи не бувають як «чистий аркуш паперу» – їхні переконання, цінності, спосіб мислення, особистий досвід та культурно-історичний контекст впливають на сприйняття Біблії. Так, наприклад, Фома Аквінський вчив, що тварини існують виключно для задоволення та вигоди людини, але тут варто пам'ятати, що тоді не було глобальної екологічної кризи, тому таке розуміння Біблії не мало глобальних негативних наслідків для біосфери. Хоча, майже в той самий час, Франциск Ассізький всупереч традиційній Біблійній онтології та аксіології намагався створити рівність усіх живих істот, ставлячись до тварин як до братів і сестер. Така особливість формування теології, по-перше, ставить перед дослідниками Біблії завдання бути постійно в пошуку кращої теології: кращих інтерпретацій, кращих формулювань, кращого практичного застосування. По-друге, відкриває простір, зокрема, для дискурсу та творчого пошуку рішень сучасних актуальних екологічних проблем в рамках християнської етики. Це, в *левному сенсі*, і можна вважати тим, що критик християнства Лінн Уайт-молодший називав пересмисленням старої релігії [11, с. 1206].

Варто відзначити ще й деякі нерелігійні концепції, спрямовані на зміну характеру відносин між людиною та природою. Крім концепції сталого розвитку, про яку ми говорили вище, хочеться підкреслити природоцентризм, який набув широкої популярності у таких країнах Європи, як Франція, Нідерланди та Німеччина. Носієм, апологетом та реалізатором даної концепції, причому нерідко в агресивній формі, став рух «зелених». Для природоцентризму характерні наступні погляди:

- «Найвищу цінність має природа. Людство повинно підкоритися природі. Уся діяльність людини оцінюється лише з точки зору користності для довкілля.
- Ієрархічна картина світу має такий вигляд: на вершині піраміди знаходиться природа, а в її основі – людство, що спрямувало свій потенціал на службу природі.
- Метою взаємодії з природою є збереження її недоторканю в усьому різноманітті форм і видів, у тому числі й тих, які шкодять як людству загалом, так і окремій людині.
- Розвиток природи розглядається як процес, котрому має бути підкорений розвиток людства» [1, с. 94]

Таким чином, природоцентризм – це світогляд, що базується на ідеї підпорядкування людини природі.

На наш погляд, з точки зору християнської етики, природоцентризм по своїй суті можна розглядати як обожнення природи – сучасну форму язичництва, хіба що з тією різницею, що сили та елементи природи, як в античні часи, не олицетворюються різними міфічними персонажами, яких для свого добробуту треба враховувати та задобрювати спеціальними ритуалами. Крім того, подібні погляди, на думку Івана Павла II, пропонують «знищити онтологічну й аксіологічну різницю між людьми та іншими живими істотами, розглядаючи біосферу як біотичну єдність, недиференційовану за цінністю. Таким чином, вища відповідальність людини може бути скасована» [4, с. 286].

Висновки. Проведена нами наукова розвідка доводить актуальність подальшого, більш глибокого дослідження обраної теми. Актуальним залишається питання про практичне застосування поглядів релігійної етики: якою мірою та яким чином у реальному житті релігійна етика здатна вплинути на вирішення серйозних екологічних проблем, а не лише декларувати своє ставлення до проблем захисту навколишнього середовища?

У межах нашої статті ми прийшли до наступних висновків: фундаментальні причини глобальної екологічної кризи знаходяться, перш за все, не в сфері технологій, економіки чи політики, а мають світоглядну природу. Теоцентризм християнської етики дозволяє людині зайняти належне їй гідне місце у всесвіті для відповідального природокористування, без крайнощів, притаманних природоцентризму та секулярному антропоцентризму.

Звинувачення християнства в сучасних екологічних проблемах базуються на хибних інтерпретаціях текстів із книги Буття та ігноруванні теоцентричної орієнтації Біблії.

Існують як релігійні, так і нерелігійні підходи до пошуку вирішення глобальних екологічних проблем. Християнська етика має потужний та унікальний потенціал для формування збалансованої екологічної свідомості людини, по-перше, через усвідомлення нею свого гідного місця у всесвіті як істоти, створеної за образом Бога. По-друге, через усвідомлення своєї відповідаль-

ності перед Богом за Його творіння, дане людині як вінцю творіння, для розумного користування.

Різні гілки християнства мають розроблені соціальні концепції, які включають і проблеми екології. Специфіка Біблійних приписів та вплив суб'єктивних чинників на формування теологічних концепцій дозволяють шукати найкращі інтерпретації релігійних текстів, зокрема для формування нової екологічної свідомості та гармонійних відносин між Людиною та Природою.

Геополітичні зміни, які відбуваються внаслідок російсько-української війни, несуть серйозну загрозу як для екосистеми України, так і для країн Європи. У цьому контексті християнська етика спонукає воюючі сторони відповідально ставитися до оточуючого середовища при виборі методів ведення бойових дій.

1. Бацилева О.В., Пузь І.В. Навчально-методичний посібник з дисципліни "Прикладні аспекти психології: Екологічна психологія" для здобувачів вищої освіти освітньої програми «Психологія» (2-ге видання, перероб. і допов.). Вінниця, 2021. 215 с. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/1628/1/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20_2021.pdf](https://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/1628/1/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20_2021.pdf)
2. Бондар О.І., Барановська В.Є., Єреско О.В. та ін. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях: науково-методичний посібник для вчителів (за ред. О. І. Бондаря). Херсон: Гринь Д.С., 2015. 228 с.
3. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 2–8 лютого 2023 року. URL: <https://mepr.gov.ua/dajdzhest-klyuchovyh-naslidkiv-rosijskoyi-agresiyi-dlya-ukrayinskogo-dovkillya-za-2-8-lyutogo-2023-roku/>
4. Компендіум соціальної доктрини церкви. Київ: Кайрос, 2008. 549 с.
5. Основи соціальної концепції Української православної церкви. (2016). URL: <https://ukraina.hrest.info/2016/01/osnovi-sotsialnoyi-kontseptsiyi-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-tserkvi/#:~:text=%D0%A6%D0%B5%20%D1%94%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82,%20%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B1%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%94%20%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%83>
6. Швед З.В. Співвідношення християнської та екологічної етики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2010. №99. С 34–37.
7. Шеремета В. Відповідальність за природу – складова християнської віри. URL: <http://catholicnews.org.ua/vidpovidalnist-za-prirodu-skladova-hristiyanskoyi-viri-d-r-volodimir-sheremeta>

8. McHarg I.L. Design with nature. New York: Doubleday, 1969. 197 p.
9. Rodd C.S. Glimpses of a strange land: Studies in Old Testament ethics. (Old Testament Studies). T&T Clark, 2001. 402 p.
10. Statements, Guidelines and Other Documents of the Seventh-day Adventist Church: A 2010 Compilation by the Communication Department of the General Conference. (2010). URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://aidsministries.co/wp-content/uploads/2019/03/GC-SDA-Church-Position-Statements.pdf>
11. White L. «The historical roots of our ecologic crisis». *Science*, New Series, Vol. 155, No. 3767, 10 (Mar. 10, 1967). Pp. 1203–1207. URL: <https://doi.org/10.1126/science.155.3767.1203>

References

1. Batsylieva O.V., Puz, I.V. (2021). *Navchalno-metodychnyi posibnyk z dystsyplyny "Prykladni aspekty psykhologii: Ekolohichna psykhologia" dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity osvitnoi prohramy "Psykhologia" (2-he vydannia, pererob. i dopov.)* [Educational-methodical manual for the discipline "Applied aspects of psychology: Ecological psychology" for students of the "Psychology" program] (2nd ed., revised and expanded). Vinnytsia. 215 p. URL: chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/1628/1/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20_2021.pdf (in Ukrainian).
2. Bondar O.I., Baranovska V.Ye., Eresko O.V., et al. (2015). *Ekolohichna osvita dlia staloho rozvytku u zapytanniakh ta vidpovidiakh: naukovometodychnyi posibnyk dlia vchyteliv* [Environmental education for sustainable development: a scientific-methodical manual for teachers]. Kherson: Hryn D.S. 228 p. (in Ukrainian).
3. *Dajdzhest kliuchovykh naslidkiv rosiiskoi ahresii dlia ukraïnskoho dovkillia za 2–8 liutoho 2023 roku* [Digest of key consequences of Russian aggression for the Ukrainian environment for February 2–8, 2023]. (2023). URL: <https://mepr.gov.ua/dajdzhest-klyuchovyh-naslidkiv-rosijskoyi-agresiyi-dlya-ukrayinskogo-dovkillya-za-2-8-lyutogo-2023-roku/> (in Ukrainian).
4. *Kompēdium sotsialnoi doktryny tserkvy* [Compendium of the social doctrine of the church]. (2008). Kyiv: Kairos. 549 p. (in Ukrainian).
5. *Osnovy sotsialnoi kontseptsii Ukraïnskoï pravoslavnoi tserkvy* [Fundamentals of the social concept of the Ukrainian Orthodox Church]. (2016). URL: <https://ukraina.hrest.info/2016/01/osnovi-sotsialnoyi-kontseptsiyi-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-tserkvi/#:~:text=%D0%A6%D0%B5%20%D1%94%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82,%20%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B1%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%94%20%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%83>

- D0%B5%D0%BD%D1%82,%20%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B1%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%94%20%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%83 (in Ukrainian).
6. Shved Z.V. (2010). *Spivvidnoshennia khrystyianskoi ta ekolohichnoi etyky* [The relationship between Christian and ecological ethics]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia*. (99). Pp 34–37 (in Ukrainian).
 7. Sheremeta V. *Vidpovidalnist za pryrodu – skladova khrystyianskoi viry* [Responsibility for nature as a part of Christian faith]. (n.d.). URL: <http://catholicnews.org.ua/vidpovidalnist-za-prirodu-skladova-hristiyanskoyi-viri-d-r-volodimir-sheremeta> (in Ukrainian).
 8. Berdyaev N. A. (1936). *The meaning of history*. London: Lowe & Brydone. 225 p.
 9. McHarg I.L. (1969). *Design with nature*. New York: Doubleday. 197 p.
 10. Rodd C.S. (2001). *Glimpses of a strange land: Studies in Old Testament ethics* (Old Testament Studies). T&T Clark. 402 p.
 11. *Statements, Guidelines and Other Documents of the Seventh-day Adventist Church: A 2010 Compilation by the Communication Department of the General Conference*. (2010). URL: <chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://aidsministries.co/wp-content/uploads/2019/03/GC-SDA-Church-Position-Statements.pdf>.
 12. White L. (1967). The historical roots of our ecologic crisis. *Science, New Series*, 155(3767). Pp. 1203–1207. URL: <https://doi.org/10.1126/science.155.3767.1203>